

O nenormalizovaní komunizmu*

ALEXANDER VEZENKOV

Kľúčové slová: historiografický diskurz, komunizmus, antikomunistický naratív, postkomunistická nostalgia, normalizácia, Bulharsko

Vzhľadom na to, že bezprostredným podnetom na túto diskusiu sú nedávne prejavy nostalgie za obdobím socializmu a najmä „vylepšovanie obrazu“ Todora Živkova¹ pri príležitosti jeho storočnice, na ktorom sa podieľajú i kolegovia-historici, chcel by som začať najprv rozlíšením medzi nostalgiou za obdobím socializmu a tzv. „normalizovaním“ komunistického režimu v historickej spisebe.

Na jednej strane môžeme pozorovať tú najbanálnejšiu nostalgiu po nedávnej minulosti. Ľudia si s potešením spomínajú na veci, ktoré v danom čase nevnímali ako zvlášť pozoruhodné, a popredné miesto medzi takýmito javmi zaujímajú zväčša príbehy o nízkych cenách („... to stálo pár stotiniiek“, „za dvacku sa dalo kúpiť...“). Zvyčajne predmetom idealizácie nie je režim ako taký, ale jeho parciálne politiky, najmä v sociálnej sfére, a veľmi často aj veci, ktoré priamo nesúviseli s politickým systémom. Takáto nostalgia nie je plodom komunistického zmýšľania v pravom zmysle slova, práve naopak – komunizmus a ľavicové utópie vo svojej čistej forme hľadajú do budúcnosti, nedržia sa minulosti a neberú si ju za vzor. V nostalgickej vízii sa samotný komunistický režim nezobrazuje ako celok – dnes sa hovorí o čase pred rokom 1989, no v 80. rokoch ľudia rozprávali za-za o tom, aké boli ceny 15 – 20 rokov predtým, a ďalší s láskou spomínali, ako sa „za Červenkova zlacňovalo, bol poriadok a každý riadne robil.“² Jedna celá generácia, ešte

* Predložená štúdia vznikla v súvislosti s diskusiou pri okrúhlym stole *Bulharský komunizmus: dvadsať rokov po*, usporiadanou 9. novembra 2011 v Sofii, a bola publikovaná v zborníku ГРУЕВ, Михаил – МИШКОВА, Диана (eds.) *Българският комунизъм: дебати и интерпретации*. [GRUEV, Michail – MIŠKOVA, Diana (eds.) *Bulharský komunizmus: debaty a interpretácie*]. София : Център за академични изследвания, 2013, s. 245-273. Štúdiu z bulharčiny preložila a pridala k nej komentáre Marína Zavacká.

¹ Todor Živkov (1911 – 1998), dlhoročne zastával najvyššie stranícke i štátne funkcie v Bulharsku: generálny tajomník Ústredného výboru Bulharskej komunistickej strany (ďalej ÚV BKP) 1954 – 1989, predseda vlády 1962 – 1971, predseda Štátnej rady 1971 – 1989. Takéto „vylepšovanie obrazu“ možno porovnať s nedávnou storočnicou Gustáva Husáka, pri ktorej taktiež zazneli mnohé tvrdenia glorifikujúce Husáka za jeho „národný prístup“ a „slovenskú politiku“, odsúvajúce do úzadia otázku jeho zodpovednosti za charakter režimu, morálnu devastáciu obyvateľstva a tzv. politický pragmatizmus posledných 20 rokov komunistického režimu. Pozn. M. Z.

² Váľko Červenkov (1900 – 1980), predseda vlády 1950 – 1956 a popredný komunistický funkcionár, prvý tajomník a generálny tajomník ÚV BKP 1949 – 1954. Pozn. M. Z.

prítomná medzi nami, takto spomínala na dobu pred vojnou. Takže ak by sme sa vrátili do čias, o ktorých sa dnes hovorí s nostalgiou, vždy tam nájdeme aj pokolenie, ktoré podobne rozpráva o ešte vzdialenejšej minulosti. Veľmi zaujímavé by bolo porovnať nostalgiu, akú ľudia pociťujú za obdobia socializmu, s tými nostalgiami, ktoré si ľudia pestovali počas jeho trvania. Vo všeobecnosti sa prikláňam k názoru, že dnešná nostalgia nie je dôvodom na znepokojenie, je len „jednoducho normálnou etapou myslenia“ o predošlej epoche.³

V každom prípade je nostalgia za obdobia komunizmu prechodným javom – prirodzená generačná výmena so sebou prinesie aj zmenu objektov nostalgie: dnes už ostalo len zopár z tých, ktorí si pamätajú Bulharsko „pred Deviatym“⁴, a tak sa na dlhé obdobie stanú predmetom nostalgických spomienok mnohých ľudí práve reálie z čias komunistického režimu. No zatiaľ čo spoločenská nostalgia za obdobia socializmu v pravom slova zmysle sa i bez zvláštneho úsilia pomíne spolu s našou generáciou, stále tu zostane problém tendenčného historiografického písania o režime, popieranie alebo zľahčovanie jeho zločinov a politicky motivované „vylepšovanie“ jeho obrazu. Pracovne tieto procesy súhrnne nazveme „normalizovaním“ komunistického režimu. Nejde tu však o prípady otvorenej nekritickej glorifikácie režimu zo strany nejakých extrémistov, na mysl máme skôr snahu prezentovať ho v priaznivom svetle prostredníctvom zvažovania jeho „plusov“ a „mínusov“. V takýchto prípadoch sa zvyknú v princípe odsúdiť represie, potom sa pre nejaké z nich nájde ospravedlnenie a pokračuje sa nadšeným opisom toho, čo sa „vybudovalo“, „sociálnych výdobytkov“, „úspešného rozvoja bulharskej kultúry“ atď. A to sa ešte podporí kritikou „čierno-bieleho prístupu“ k minulosti, výzvami k „objektívnosti“ a ďalšími manipulatívnymi odkazmi na inak správne princípy.

Zvlášť efektívna je rehabilitácia komunistického režimu na nacionalistickej báze. V jej základe stojí argument, že predstavuje súčasť „našej histórie“, ktorú predsa nemožno odmietať. Pokiaľ ide o politiku voči menšinám alebo nejaké problémy na medzinárodnom poli, kritiky bývajú a priori diskvalifikované tým, že sú označené za „protibulharské kampane“. Ako výstižný príklad môže slúžiť prípad dlhoročného riaditeľa Historického ústavu Bulharskej akadémie vied Georgiho Markova, ktorý napriek svojmu antikomunizmu dokázal brániť nacionalistickú politiku presadzovanú práve týmto režimom v posledných dekádach jeho existencie.

³ Daniela Koleva pri okrúhlym stole, citované podľa Teodory Georgiev: ГЕОРГИЕВА, Теодора. Комунизмът' 2011. Между присъдата и носталгията. [Komunizmus 2011. Medzi odsúdením a nostalgiou.] In *Култура*, roč. 19, č. 39, 18. novembra 2011, <http://www.kultura.bg/bg/article/view/19033> (posledný náhľad 5. 5. 2014).

⁴ Deviaty september 1944 je symbolickým dňom, ku ktorému sa datuje zmena režimu v Bulharsku, keď vládu prevzal Vlastenecký front. Pozn. M. Z.

Samostatnou otázkou ostáva, či je „normalizovanie“ komunizmu výsledkom organizovanej a cielene financovanej politiky, alebo len osobných preferencií a názorov, vrátane bludov. Sám som počul relatívne vzdelaných ľudí, ktorí inak úprimne odsudzujú politické vraždy a potláčanie občianskych slobôd za komunistického režimu, nadchýnať sa tým, že za Červenková nebola korupcia alebo aká bola Ľudmila Živkovová⁵ kultúrna žena a ako veľa urobila pre Bulharsko. Nie je v tom žiaden zlý úmysel, no napriek tomu je to iritujúce, najmä ak sa takéto výroky presadzujú na univerzitnej pôde alebo v akademických publikáciách. Problematizácia takéhoto naivného obdivu patrí k základným úlohám každého kritického výskumu.

Je úplne pochopiteľné, že ani reakcie na prokomunistické interpretácie minulosti sa neobmedzujú na racionálne predkladanie argumentov, ale sprevádzajú ich vypäté emócie a hádky, pri ktorých sa – sčasti pochopiteľne – tiež zveličuje. No dnešná diskusia má v záhlaví podtitul „*dvadsať rokov po*“. Časy, keď sme mali jedinou oficiálnu komunistickú historiografiu, sú dávno preč a pritom sa stále rozčulujeme nad jej lžami a zavádzaním. Dnes už máme širokú paletu výskumov tejto epochy, ktoré sa sústredili na rozličné partiálne otázky a reprezentujú rôznorodé postoje svojich autorov. Mnohé z týchto publikácií možno označiť za „prokomunistické“ alebo aspoň „normalizujúce“, no v tom zvyšku sa zasa vyskytujú i texty, ktorých základnou ambíciou je protirečiť tým prvým. Zjavne sa tu sformovali dve protichodné tendencie, ktoré Rumén Avramov označil za „*tesanie kánonických verzií do kameňa*“.⁶ A pretože väčšina účastníkov tejto diskusie analyzuje práve nostalgiu voči socializmu a normalizovanie komunistického režimu, ja sa sústredím na opačnú stranu tohto procesu. Analogicky ho nazvem „nenormalizovaním“ komunizmu.

Vznikajúca „kánonická“ antikomunistická verzia sa zďaleka nevyznačuje len tým, že jej súčasťou sú emocionálne zveličenia a politické heslá. V skutočnosti sa na nich zakladá len čiastočne, no účinok je posilnený preberaním obrazov a explanačných modelov známych z výkladov starších bulharských dejín. Na jednej strane sú tu kliše o „tureckom jarme“, ktoré síce boli vytvorené už pred nástupom komunistickej historiografie, ale práve ona ich finálne rozpracovala; na druhej strane sú to odkazy na „fašizmus“, pričom jeho opisy sú v niektorých prípadoch čistým produktom komunistickej propagandy, úplne oddeleným od akademického poznania o fenoméne fašizmu. Podobné obrazy sa využívajú občas nevedome, niekedy ako pokus o porovnanie s niečím už známym, ale vždy je za tým snaha opísať komunistický režim čo najpôsobivejšie. V niektorých prípadoch je

⁵ Ľudmila Živkovová (1942 – 1981), dcéra T. Živkova, komunistická funkcionárka, ministerka kultúry 1975 – 1981. Pozn. M. Z.

⁶ Môj výklad má niekoľko styčných bodov s názormi Ruména Avramova, publikovanými v tomto zborníku. Do určitej miery ide o jeho vplyv, ale popritom bola pre mňa podstatná už samotná prítomnosť jeho rozumného názoru v tejto diskusii. V skutočnosti ma vlastne práve to podnietilo, aby som sa do nej zapojil. Využívam túto príležitosť, aby som mu poďakoval za niektoré užitočné poznámky k tomuto textu, pričom zodpovednosť za prípadné chyby samozrejme ostáva moja.

to výsledok cieleného písania vo vopred zadanom rámci, no zvyčajne ide len o dôsledok úrovne porozumenia, znalostí a spôsobu myslenia samotných autorov. Výsledkom je, že seriózne výskumy s bohatou dokumentačnou hodnotou sú prešpikované starými klišé a recyklovanými explanačnými modelmi, čo výrazne podryva ich kvalitu a presvedčivosť. V popularizačných verziách sa to celé zvrháva do temných príbehov, ktoré síce mnohým prinášajú vnútorné uspokojenie, ale nemajú poznávaciu hodnotu.

Táto „nenormalizujúca“ verzia sa vyskytuje v rôznych formách – od jasných a konzistentných formulácií v popularizačných článkoch a na diskusných fórach, až po jej rôzne intenzívne prítomné prvky v akademických prácach. A hoci sa „vedci“ demonštratívne dištancujú od „žurnalistického písania“ a „politických hesiel“, práve niektoré osobnosti s akademickým titulom majú veľké „zásluhy“ na stieraní hraníc medzi angažovanou publicistikou a tendenčným výskumom (Plamen Cvetkov, Georgi Fotev a ďalší). V každom prípade, takéto tendencie sa vo väčšej či menšej miere prejavujú v prácach mnohých bádateľov a s viacerými sme už viedli zaniietené spory. Účasť mnohých týchto kolegov v súčasnej diskusii mi dáva dobrý dôvod na to, aby som svoje problematizovanie snáh „nenormalizovať“ komunistický režim doplnil ďalšími argumentmi. V nasledujúcom texte sa teda pozrieme na najzávažnejšie príklady.

Po roku 1989, vďaka novým výskumom, vyšli na svetlo sveta informácie o zabíjaní bez súdu a rozsudkov, o zinscenovaných monsterprocesoch a o táborech nútených prác zriadených komunistami, hoci v niektorých prípadoch išlo o interpretácie do istej miery prehnané a výrazne jednostranné (Dinjo Šarlanov, Christo Troanski a i.). V súvislosti s obdobím teroru nasledujúcim tesne po 9. septembri 1944 sa hovorí o 18-, 25-, 30- alebo až 40-tisíc obetiach, pričom pokusy identifikovať tieto obeť menovite dospeli k 7 až 8 tisícam osôb pre celé 45- ročné obdobie,⁷ pričom už do jesene 1944 spadá niekoľko tisíc.⁸ Problémom je, že práve podobné zveličovanie patrilo k často používaným postupom komunistickej historiografie. Dobré to vidno pri porovnaní publikácií o „tureckých zverstvách“ – od čias komunizmu sa v nich pravidelne uvádzajú oveľa vyššie počty obetí než v skorších štúdiách. Nová protikomunistická historiografia potom začala opisovať aj komunistický teror za pomoci tých výrazových prostriedkov, ktoré do veľkej miery prevzala od svojej zavrhovanej predchodkyne. Komunistická propaganda nenašla na opísanie „fašistických zverstiev“ pôsobivejší nástroj než prirovnanie „zaklal ho horšie než Turek“. Dnes sa prax prirovnávania k „tureckým zverstvám“ využíva pri rozprávaní

⁷ Virtuálny pamätník obetiam komunizmu v Bulharsku. Menoslov: <http://www.victimsofcommunism.bg/#/victims/index> (posledný náhľad 5. 5. 2014). Naposledy bol tento súpis rozšírený na vyše 23-tisíc obetí, no vrátane veľkého počtu opakovania mien a zaradovania tých, ktorí zomreli prirodzenou smrťou, vrátane osôb, ktoré sa dožili vysokého veku a žili ešte roku 1989 a aj neskôr.

⁸ ЗЕЛЕНГОРА, Георги. *Време за убийства* (ръкопис, Институт за изследване на близкото минало, 2010) [ZELENGORA, Georgi. *Čas na vraždy* (rukopis, Ústav pre výskum najnovších dejín, 2010)], s. 67-70.

o samotnom komunistickom režime; a tak dedina, v ktorej bolo bezprostredne po 9. septembri 1944 zavraždených najviac obyvateľov (50 obetí), býva označovaná za „druhý Batak“.⁹ A teda z celkového hľadiska „dianie po založení vlády Vlasteneckého frontu je na území Bulharska porovnateľné len s jatkami z apríla až mája roku 1876.“¹⁰ V skutočnosti sú porovnávané počty v oboch prípadoch prehnané. Pracuje sa nielen s už hotovými explanačnými modelmi, ale často doslova s tými istými zaokrúhlenými číslami. Hoci všetky špecializované výskumy udávajú oveľa nižšie počty zabitých, popularizačné vydania opakovane hovoria až o „30-tisíc mŕtvych“ pri aprílovom povstaní roku 1876,¹¹ aj pri septembrovom povstaní roku 1923¹² a jedna z verzií práve toto číslo uvádza aj ako výsledok vlny komunistického teroru na jeseň 1944.¹³

Hoci nie tak často, stretnúť sa môžeme i s inými príznačnými frázami. Termín „jarmo“ sa v našej historiografii používal hojne, no do dnešných obrazov sa presadilo len „turecké jarmo“, pričom „byzantské jarmo“ a „fašistické jarmo“ sa z rôznych dôvodov prestali vyskytovať. To zrejme vysvetľuje aj porovnateľne zriedkavé používanie tohto termínu vo vzťahu ku komunistickému obdobiu, hoci sa napríklad dostal do záhlavia kapitoly o Bulharsku v *Čiernej knihe komunizmu – Bulharsko pod komunistickým jarmom*.¹⁴ Podobným spôsobom, s cieľom zdiskreditovať predchádzajúci politický režim z čias druhej svetovej vojny, popularizovala komunistická propaganda pomenovanie „tretia národná

⁹ ЛЮБЕНОВА, Надежда. *Стряма. Вторият Батак – 1944 г.* [LJUBENOVA, Nadežda. *Strjama. Druhý Batak – 1944*]. Plovdiv : Makros, 2009.

Masakra v meste Batak v roku 1876 sa stala symbolom tureckej brutality voči Bulharom. Keď v roku 2007 kunsthistorička Martina Baleva zverejnila kritickú analýzu ikonografického materiálu vzťahujúceho sa k sprievodnému historickému mýtu, bola nielen médiami a politikmi, ale i viacerými významnými akademickými historikmi obvinená zo znevažovania obetí, zámerného podceňovania rozsahu „tureckých zverstiev“, ba aj z popierania samotnej pôvodnej udalosti. Stala sa verejným cieľom intenzívnej nenávistej kampane. Vtedajšie diskusie o Bataku ukázali, ako silno je zakorenený vzťah k mýtom a aký silný je – bez ohľadu na ideologické východiská – „národný prístup“ k vlastným dejinám. Pozn. M. Z.

¹⁰ ВАЧКОВ, Даниел. Пътят на комунистическата партия към властта (1939 – 1944) [VAČKOV, Daniel. *Cesta komunistickej strany k moci (1939 – 1944)*]. In ЗНЕПОЛСКИ, Ивайло (ed.) *История на Народна република България. Режимът и обществото* [ZNEPOLSKI, Ivajlo (ed.) *Dejiny Bulharskej ľudovej republiky. Režim a spoločnosť*]. София : Сиела/ИИБМ, 2009, s. 103.

¹¹ ГЕНЧЕВ, Николай. *Българско възраждане* [GENČEV, Nikolaj. *Bulharské obrodenie*]. София : ОФ, 1988, s. 401.

¹² K septembrovému povstaniu pozri http://bg.wikipedia.org/wiki/Септемврийско_въстание (posledný náhľad 5. 5. 2014).

¹³ ГОРЧЕВА, Даниела. Забравената съпротива [GORČEVA, Daniela. *Zabudnutý odboj*]. In *LiterNet*, 11. mája 2007, http://litenet.bg/publish19/d_gorcheva/gorianite.htm (posledný náhľad 5. 5. 2014); СТОЯНОВ, Лъчезар. Комунистическият режим в България – противници и жертви [STOJANOV, Lăčezar. *Комunistický režim v Bulharsku – nepriatelia a obeť*]. In СТОЯНОВ, Лъчезар – ЛЕФТЕРОВ, Живко (eds.) *Съпротивата срещу комунистическия режим в България (1944 – 1989). Сборник материали от национална научна конференция, НБУ, 23 – 24 март 2011 г.* [In СТОЯНОВ, Лъчезар – ЛЕФТЕРОВ, Живко (eds.) *Оdboj voči komunistickému režimu v Bulharsku (1944 – 1989). Zborník materiálov národnej vedeckej konferencie NBU, 23 – 24 marec 2011*]. София : НБУ, 2012, s. 11, <http://ebox.nbu.bg/anti/> (posledný náhľad 5. 5. 2014).

¹⁴ КУРТОА, Стефан (ed.) *Черната книга на комунизма*. 2 част [COURTOIS, Stéphane (ed.) *Čierna kniha komunizmu, 2. diel*]. София : Прозорец, 2004, s. 293 a nasl.

katastrofa".¹⁵ Potom si ho osvojila protikomunistická publicistika, ktorá ním označuje inú udalosť, teda nástup komunistického režimu,¹⁶ a dnes sa aj od tohto označenia ustupuje, pretože „*treťou národnou katastrofou*“ už niektorí nazývajú obdobie po „transformácii“ roku 1989.

V súlade so starou tradíciou vidí „nenormalizujúca“ antikomunistická verzia v dejinách predovšetkým násilie, aj keď príklady dobrovoľného prispôsobenia sa sú oveľa pôsobi-vejšie. Aj pre obdobie osmanskej vlády sa ako základná téma vyberajú masové násilné konverzie k islamu, a to napriek tomu, že najznámejší zdroj týchto tvrdení je preukázateľne falzum z 19. storočia a ostatné pramene hovoria o dlhom postupnom procese prestupovania obyvateľstva na islam. Čo sa týka komunistického režimu, pozornosť sa primárne venuje tisíckam zabitých na jeseň 1944 a takmer žiadna tomu, ako sa 250-tisíc ľudí v tom istom čase stalo členmi komunistickej strany a podobný počet vstúpil do jej mládežníckej organizácie. Hovorí sa o vyvražďovaní „elity národa“, ale veľmi málo sa vraví o tom, ako sa jej veľká časť rýchlo prihlásila k novému režimu.

Bulharskí komunisti sú považovaní za „najvernejší satelit“ Sovietskeho zväzu a v súlade s tým vraj viedli „zradcovskú politiku“. Režim v Sofii bol naozaj úplne lojálny voči Moskve, no táto politika sa kryla s jeho vlastnými záujmami a nebránila mu presadzovať doma krajne nacionalistickú politiku. (Mimochodom, porovnanie s Albánskom a Rumunskom ukazuje, že vymanenie sa spod sovietskej kontroly mohlo v konečnom dôsledku viesť k ešte tvrdšej diktatúre.) No tu nejde o analýzu, ale o ďalší z prejavov večnej témy o zradnej činnosti našich (bývalých) vládcov. Poznáme ju už zo starých komunistických učebníc: veľmi obrazne opisovali Hitlerových „*bulharských sluhov*“ a „*lokajov*“, ktorí pôsobili ako jeho „*slepé nástroje*“. A to nielen samotní „*fašisti*“ – v komunistickej historiografii sa celá „*buržoázia*“ zobrazovala ako zradcovská, odtrhnutá od ľudu, vždy slúžiaca cudzím záujmom. A pred ňou presne takto vládli „*čorbadžii*“, miestna majetná vrstva, ktorá spolupracovala s Osmanmi. Táto šablóna nemohla ostať nevyužitá ani pri opise samotného komunistického režimu – „*zrejme tej najprotinárodnejšej vlády, akú Bulharsko malo*“.¹⁷

¹⁵ Prvou národnou katastrofou sa nazýva porážka v Balkánskej vojne v roku 1913. Ako druhá sa označujú dôsledky mierovej zmluvy z Neuille-sur-Seine z roku 1919, ktorá pre Bulharsko ako štát porazený v prvej svetovej vojne znamenala rozsiahle územné straty. Pozn. M. Z.

¹⁶ АНГЕЛОВ, Веселин. *Третата национална катастрофа: съветската окупация на България, 1944 – 1947* [ANGELOV, Veselin. *Tretia národná katastrofa: sovietska okupácia Bulharska 1944 – 1947*]. София : Анико, 2005.

¹⁷ КЕЛБЕЧЕВА, Евелина. Защо липсва българската приказка за комунизма [KELBEČEVA, Evelina. Prečo chýba bulharská rozprávka o komunizme]. In *Дневник*, 13. novembra 2011, http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2011/11/13/1202661_zashto_lipsva_bulgarskata_prikazka_za_komunizma/ (posledný náhľad 5. 5. 2014).

Bulharskí komunisti sú vykresľovaní ako mimoriadne primitívni: pri moci bola „*najnevzdelanejšia a nekultúrna vrstva obyvateľstva*.“¹⁸ Napriek tomu, že veľká časť komunistov naozaj mala slabé vzdelanie, neboli „najnevzdelanejšou“ vrstvou, čo už preukázali príslušné výskumy; a čo znamená v súčasnej sociálnej vede termín „nekultúrna vrstva“, mi naozaj nie je jasné. Vážnejšie však je, že charakteristické črty komunistického režimu, a to ani v časoch jeho najkrvavejších excesov, nie sú priamo spojené s úrovňou vzdelanosti jeho najvyšších predstaviteľov ani iných funkcionárov: Minčo Nejčev, minister spravodlivosti počas procesov pred Ľudovým súdom, bol skúseným advokátom, ktorý vyštudoval právo vo Švajčiarsku. No nekultúrni dobyvatelia a vládcovia sú starými účastníkmi našich dejín, a to zvlášť, ak sa ponoríme do období temna: v populárnych historických prácach sa presne tak zobrazujú „*Turci*“ a grécki duchovní z čias „*dvojitého jarma*“¹⁹ sú tiež vykreslení ako nevzdelanci. Všetko, čo sa dá pripísať nižšej kultúrnej úrovni krajiny ako celku (v porovnaní so stredoeurópskymi komunistickými krajinami), sa úspešne prezentuje ako črta charakteristická vlastne pre cudzorodý prvok: predtým pre Turkov, potom pre komunistov.

Napriek v princípe rusofóbnemu pátosu antikomunistického výkladu dejín sa v ňom prejavujú aj stále jasnejšie formulované obvinenia proti „Západu“, keďže práve on uzavrel dohodu so Stalinom a nechal mu napospas východnú Európu a ani potom sa zjavne nehnať do podpory slobodmilovných Východoeurópanov. Toto však nie je prvé podobné previnenie zo strany „Západu“, ktorý „nás“, ako vieme, už predtým nechal bez podpory v osmanskom područí a potom sa celé stáročia staval pasívne k boju za slobodu a vlastne ho odsúdil na neúspech, pretože v záujme zachovania stability v regióne napomáhal zachovaniu osmanského impéria.

Čo sa týka hospodárskych a sociálnych dejín, veľký význam sa prikladá vyvlastňovaniu prostriedkov od obyvateľstva, a to najmä znárodňovaniu (1947), núteným úpisom a menovej reforme z rokov 1947 a 1952; zdôrazňujú sa kontingenty, dávky vynucované vládou u roľníckeho obyvateľstva pred kolektivizáciou a mizerné výplaty v prvých rokoch po nej. V skutočnosti sa opäť vraciame k „*ťažkým podmienkam života ľudových mäs*“, k množstvu daní a dávok – teda obľúbeným motívom komunistickej historiografickej koncepcie, využívaným pri opise všetkých predchádzajúcich období („feudalizmu“, „tureckého jarma“, „kapitalizmu“) –, ktoré sa zjavne ešte nezunovali, preto ich začali využívať aj „pravicoví“ historici.

¹⁸ ЗНЕПОЛСКИ, Ивайло. *Българският комунизъм. Социокulturни черти и властова траектория* [ZNEPOLSKI, Ivajlo. *Bulharský komunizmus. Sociokultúrne črty a trajektória moci*]. София : Сиела/ИИБМ, 2008, s. 175; citované podľa: БОЯДЖИЕВА, Пепка. *Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България* [BOJADŽIEVA, PEPKA. *Sociálne inžinierstvo. Politiky komunistického režimu pri prijímaní na vysoké školy v Bulharsku*]. София : Сиела/ИИБМ, 2010, s. 270.

¹⁹ Predpokladané zvýhodňovanie gréckych elít nad Bulharmi v období Osmanskej ríše. Pozn. M. Z.

Ale chudoba nie je jediným nebezpečenstvom. Materiálny dostatok sa v podobných temných obdobiach môže ukázať ako ešte problematickejší, a preto sa negatívne označuje ako rezignácia do súkromia, fixácia na každodennosť. Tí z našich predkov, ktorí v období tureckej nadvlády mysleli len na vlastné pohodlie, namiesto aby sa pustili do národných zápasov, si od historiografie vyslúžili tvrdé odsúdenie. Podobným spôsobom sa pohoršujú dnešní bádatelia, že v dôsledku nevzdelanosti obyvateľstvo redukuje spomienky na komunizmus na „populárne anekdotické príbehy každodennosti“, namiesto aby videlo predovšetkým „procesy“ alebo „koncentráky“.²⁰ Je to ťažká otázka – ak podľa nášho úsudku traumatická pamäť verejnosti na nejakú tragickú udalosť nie je dost' silná, je potrebné, aby sme ju ešte skúšali nanovo vytvárať? Určite by z toho bol len ďalší z celého radu pokusov zaistiť, aby sme si „pamätali“ len presne vybrané zločiny a utrpenie.

Na dôležitosť v poslednom čase získala aj téma nárastu zahraničnej zadlženosti komunistického režimu a jeho upadnutie do platobnej neschopnosti.²¹ Niet pochýb, že ide o negatívny trend, ale v záujme presnosti by sme toto chápanie nemali absolutizovať: k roku 1989 Rumunsko malo splatené všetky svoje zahraničné dlhy, no vládnucci Ceaușescov režim nebol o nič znesiteľnejší a jeho hospodárstvo nekrachovalo o nič menej; bez zahraničných dlhov bolo i Albánsko; a z východoeurópskych štátov malo v tom čase najvyššiu zadlženosť Maďarsko, kde sa pritom ďaleko pokročilo v reformách. Na druhej strane sa možno pýtať, prečo sú tie veľké slogany vždy len o vonkajšej zadlženosti, pričom odborníci považujú za veľmi vplyvný aj vnútorný dlh, a tieto dva problémy sú navzájom previazané. Je zjavné, že téma „platobnej neschopnosti“ a „štátneho bankrotu“ je oveľa atraktívnejšia, čo sa ukazuje aj pri jej využívaní v iných prípadoch, menovite pri opisoch, ako sa Osmanská ríša v roku 1875 topila v dlhoch, ba sa až ocitla na pokraji štátneho bankrotu – čo sa zvykne vykladať ako historické znamenie jej ďalšieho osudu presne v „predvečer nášho oslobodenia“.

Nové výskumy kopia presvedčivé dôkazy o tom, že hoci komunistický režim zavádzal jeden reformný program za druhým, v skutočnosti bol neschopný sa reformovať. To isté platí o „destalinizácii“, o pokusoch o hospodárske reformy počas nasledujúcich dekád a aj o „perestrojke“ za Gorbačovových čias.²² Táto schéma zodpovedá klasickým výskumom komunistického systému a hospodárstva, ale rovnako presne sa hodí aj na rozprávanie tradičnej historiografie o Osmanskej ríši s jej nespočetnými reformami, ktoré

²⁰ КЕЛБЕЧЕВА [KELBEČEVA] 2011.

²¹ ХРИСТОВ, Христо. *Тайните фалитите на комунизма* [CHRISTOV, Christo. *Tajné bankroty komunizmu*]. София : Сиела/ИИБМ, 2007; ВАЧКОВ, Даниел – ИВАНОВ, Мартин. *Българският външен дълг, 1944 – 1989* [VAČKOV, Daniel – IVANOV, Martin. *Bulharská vonkajšia zadlženost' 1944 – 1989*]. София : Сиела/ИИБМ, 2008.

²² ИВАНОВ, Мартин. *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм, 1963 – 1989 г.* [IVANOV, Martin. *Reformátorstvo bez reformiem. Politická ekonómia bulharského komunizmu, 1963 – 1989*]. София : Сиела/ИИБМ, 2008.

ostávali „na papieri“; a zapadajú do nej aj tvrdenia oficiálnej historiografie spred roku 1989, že „kapitalizmus“, napriek mnohým pokusom, zo zásady nemožno úspešne reformovať a je historicky odsúdený na zánik.

Okrem priamych obetí bulharský národ v dôsledku komunistických sociálnych experimentov utrpel aj ďalšie rany. Bol dovedený do „demografickej katastrofy“ – k bezprecedentnému úpadku pôrodnosti a vyludňovaniu dedín. V skutočnosti ani toto nie je bezprecedentné – „demografické“ šoky sú len ďalšou z večne zelených tém tak vlastenec-kých aktivistov, ako i profesionálnych historikov. Problém s poklesom pôrodnosti je súčasťou globálneho procesu demografických zmien a v Bulharsku sa datuje do začiatku 20. storočia, pričom sa zvlášť výrazne prejavil v medzivojnovom období. Túto súvislosť využívali niektoré publikácie z komunistického obdobia, kde sa vysvetľoval zhoršujúcimi sa životnými podmienkami ľudu v období „fašistického režimu“.²³ Keď tento pokles pokračoval aj po roku 1989, pre zmenu sa z nej začala obviňovať „transformácia“ a „demokracia“. Pokiaľ ide o „vyludňovanie bulharských dedín“, to sa vykresľuje predovšetkým ako následok politiky kolektivizácie a industrializácie zavádzanej komunistickým režimom.²⁴ V skutočnosti počas druhej polovice 20. storočia Bulharsko prežilo svoj prechod od rurálnej k prevažne urbánnej mestskej spoločnosti a ako vo všetkých „dobiehajúcich“ krajinách (nielen komunistických) tu prebiehali tieto procesy urýchlene, a preto v niektorých prípadoch zrejme bolestivejšie. Ale prečo sa o dedinách, ktoré ich obyvatelia opustili dobrovoľne kvôli lepším životným a pracovným podmienkam (pričom často prekonávali obmedzenia kladené administratívnymi orgánmi komunistického režimu), píše akoby boli zámerne zničené? Jednoducho, „vyludnená dedina“ je veľmi silným obrazom v populárnej kultúre aj v našej historiografii: už historik Christo Gandev svojho času považoval každé obrobené, ale neobývané miesto (napríklad *mezri* – kopanice) za vyludnené dediny, z čoho vyvodil záver, že osmanský vpád doviedol krajinu do „demografického kolapsu“.

V dnešných časoch však už aj reči o „vyludňovaní“, „demografickej kríze“, a dokonca „demografickej katastrofe“ znejú nedostatočne a najistejším spôsobom, ako odhaliť zločinný charakter nejakého režimu, je uvaliť naň obvinenie z „genocídy“. To sa, samozrejme, radí na popredné miesto hneď za „turecké zotročenie“: jeden z našich vyučujúcich na univerzite v tejto súvislosti napísal, že bulharský ľud bol „obetou jedného z najkrutejších 'holokaustov' v európskych dejinách“²⁵ a v poslednom čase sa hlasy o „genocíde páchanej na Bulharoch Osmanskou ríšou“ ozývajú zo všetkých strán. No iní vedci

²³ Ako „fašistický“ sa v komunistickej historiografii označoval už politický režim z roku 1923. Pozn. M. Z.

²⁴ НИКОВА, Екатерина. The Withering Away of the Bulgarian Village. In *Etudes Balkaniques*, 2010, č. 1 – 2, s. 3-29.

²⁵ ДИМИТРОВ, Илчо. Българският холокост [DIMITROV, Ilčo. Bulharský holokaust]. In *Миналото като пролог* [Minulost' ako prológ]. София : Булвест 2000, 1993, s. 204.

dnes tvrdia, že treba označiť „likvidáciu bulharskej politickej a kultúrnej elity komunistami“ za „jednu z najtragickejších genocíd v bulharských dejinách“.²⁶ A pretože odvtedy už kadekto označil aj transformačné obdobie po roku 1989 za „genocídu bulharského národa“ alebo aspoň jeho širokých vrstiev (viď „genocída dôchodcov“), treba na zvýraznenie „komunistickej genocídy“ medzi všetkými ostatnými „genocídami“ v tragickom dejinnom príbehu vynakladať veľké úsilie.

Komunizmus pri tom nie je len najtemnejším obdobím našich dejín – bulharský komunizmus bol najhorší v celej východnej Európe a podľa niektorých tvrdení najhorší vôbec. Uvádza sa, že u nás sa vyskytlo najviac obetí, že tunajší režim bol najdôslednejší pri preberaní sovietskych skúseností, najbrutálnejší pri realizácii sociálnych experimentov a že spôsobil najrozsiahlejšie škody. Zaujímavé je, že po dôsledných výskumoch sa k podobným záverom prichádza pri porovnaní so stredoeurópskymi komunistickými krajinami, ale bokom sa necháva Rumunsko a Albánsko: „[B]ulharský prípad sa jasne odlišuje a vyníma sa medzi ostatnými. Je najrozvinutejší a univerzálne modelové črty sa v ňom vyskytujú v najčistejšej forme.“²⁷ Iste, v rôznych súvislostiach sa každý z východoeurópskych režimov, vrátane bulharského, môže vyzdvihnúť ako extrémny prípad. Tu však ide o to, že príliš často sa tak deje pre masochistické sebauspokojenie, že práve ten náš komunizmus bol najhorší. A na frapantné príklady excesov iných komunistických režimov sa hľadá s podozrením, aby nás náhodou nepripravili o toto naše prvenstvo.

V poslednom čase sa už „nenormalizovanie“ pri teoretizovaní o komunistickom režime dosahuje zdôrazňovaním termínu „totalitný“ a miesto slova „socializmus“ sa pri každej príležitosti uprednostňuje termín „komunizmus“ (Ivajlo Znepolski). Na základe tichého konsenzu sa druhá strana používaniu presne týchto termínov – „totalitarizmus“ a „komunizmus“ – úporne vyhýba. Nejde tu o terminologický spor, ale o identifikačné znaky, podľa ktorých možno rozoznať príslušnosť k jednému z dvoch táborov. Problémom je, že v rozvitých historiografických školách nie je teória totalitarizmu zavrhaná – je len prekonaná novými výskumami. Pridržiavanie sa jej by bolo v tomto kontexte len nezmyselným staromilstvom.

Jestvujú silné snahy, aby bolo komunistické obdobie predstavované ako „totalitné“ až do konca svojej existencie; preto sa širokej verejnosti tvrdí, že „stalinizmus v Bulharsku je kontinuálnou líniou“ a Todor Živkov, ktorý „presadzoval stalinistickú líniu, (...) si udržia-

²⁶ КЕЛБЕЧЕВА [KELBEČEVA] 2011.

²⁷ БОЯДЖИЕВА [ВОЈАДЖИЕВА] 2010, s. 281; porovnaj s ГРУЕВ, Михаил. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад (40-те – 50-те години на XX век) [GRUEV, Michail. Rozorané medze. Kolektivizácia a sociálna premena na bulharskom severozápade v 40. a 50. rokoch 20. storočia]. София : Сиела/ИИБМ, 2009, s. 333.

val stalinistickú mentalitu až do samého konca“.²⁸ Vzhľadom na inštitucionálnu stabilitu komunistického režimu sú podobné zveličenia sotva potrebné. Ide skôr o naučený reflex, pri ktorom je odsudzovaný politický režim predstavovaný ako hrubá čierna priamka, bez vychýlení. Komunistická historiografia, pracujúc s neporovnateľne rôznorodejším pramenným materiálom, po dlhý čas dokázala prezentovať 21-ročné obdobie medzi rokmi 1923 a 1944 ako „fašistické“, až kým ho vnímavejší bádatelia nenavrátili do vedeckej literatúry v celej jeho pestrosti.

Druhou veľkou pascou spojenou s teóriou totalitarizmu je, že umožňuje položiť znamienko rovnosti medzi nacizmus a komunizmus, čo sa nezriedka používa ako argument. Z toho sa potom rovno vyvodzuje, že komunizmus je „omnoho horší než fašizmus“ (Želju Želev). To následne umožňuje, aby sa rehabilitovali všelijaké autoritárske, nacionalistické a fašistické figúry a organizácie z minulosti ako bojovníci proti nemu, čím sa vylepšuje obraz režimu spreď roku 1944 a vlastne celé toto obdobie sa idealizuje. V skutočnosti je to už v opačnom garde odskúšané – verzia o fašizme ako o „najväčšom zle“ sa používa na ospravedlňovanie komunistov, ktorí bez ohľadu na všetky svoje chyby predsa bojovali proti nemu.

Teoretizovanie je spojené s ambíciou jednoznačne zhodnotiť charakter režimu, nad rámec staromódneho pozitivizmu historickej obce. Vytvoril sa dojem, že je nutné čo najrýchlejšie sa dostať ponad faktografiu, aby sa vysvetlil „bulharský komunizmus“, aby sa napísali dejiny „BLR od začiatku do konca“ a tie potom treba popularizovať. Hlavnou zásluhou podobných spisov je vysvetľovanie „všeobecných príčinnno-následných vzťahov“, ktoré by sa nedali spochybnit' kritikami zo strany „faktografov“ a „písmenožrútov“.²⁹ Proti tomu by sme sotva namietali, ak by to tak veľmi nepripomínalo Todora Pavlova a Vladimira Topenčarova, ktorí spakruky vysvetľovali „všeobecné zákonitosti“ bulharských dejín a vedcom ostávalo len vyhľadať vhodné fakty a napchať ich do medzier medzi jasne označené východiská a vopred formulované závery.³⁰

Zo všetkých klišé o tom, ako náš komunizmus bol ten najhorší, je tu jedno, ktoré sa neprijíma s jednoznačným uspokojením – tvrdenie, že sme boli najposlušnejším satelitom vo východnej Európe. Zjavný nedostatok ekvivalentu Maďarského povstania (1956), Pražskej jari (1968) či poľskej Solidarity (1980) viedol najprv k pesimistickým záverom,

²⁸ ЗНЕПОЛСКИ, Ивайло. Живков провеждаше сталинската линия [Znepolski, Ivajlo. Živkov uskutočňoval stalinistickú líniu]. In *E-vestnik*, 23. februára 2012, <http://e-vestnik.bg/13986> (posledný náhľad 5. 5. 2014).

²⁹ ГРУЕВ, Михаил. Явление в познанието за комунизма [GRUEV, Michail. Fenomén v poznaní komunizmu]. In *Култура*, roč. 16, č. 23, 20. júna 2008: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/14400> (posledný náhľad 5. 5. 2014).

³⁰ Todor Pavlov a Vladimir Topenčarov – bulharskí komunistickí filozofi a režimoví ideológovia. V slovenskom kontexte možno situáciu porovnať s dodnes zaznievajúcim volaním po novej, ale pritom opäť „jedinej správnej“ a všeobecne platnej koncepcii slovenských dejín. Pozn. M. Z.

že v celom východnom tábore sme „*len my a Rumuni*“ nevyvinuli odpor proti komunizmu. Rýchlo sa aj našlo ospravedlnenie, menovite výnimočne veľký teror na území Bulharska, ktorý začal už pri koreni a znemožnil akýkoľvek odpor – ako vraví „čorbadží“ Marko v románe Ivana Vazova *Pod jarmom*: „[T]eraz sa nachádzame v samom strede pekla, len sa pohneme a hneď nás zarežú ako ovcu.“ Avšak ani to nestačilo, a tak ďalším krokom bolo ukázať, že napriek tomuto teroru odpor predsa len existoval. Bol, len sme o ňom nevedeli, pretože táto téma bola „v oficiálnej historiografii tabuizovaná“.

V skutočnosti práve oficiálna historiografia má veľké skúsenosti s popularizáciou všelijakých „odporov“ a veľmi rýchlo sa rozhodla, že práve odpor proti komunizmu by sa mal zdôrazňovať, najmä pred zahraničným publikom. A tak keď v roku 1996 boli publikované výsledky zaujímavého a cenného výskumu Vladimira Migeva *Kolektivizácia bulharskej dediny (1948 – 1956)*, v nasledujúcom roku v *Bulgarian Historical Review* bola v preklade uverejnená presne tá časť jeho práce, o ktorej sa predpokladalo, že by mohla byť v zahraničí najpozitívnejšie prijatá: *Odpor bulharských roľníkov proti kolektivizácii*.³¹

Spomedzi najrôznejších foriem odporu sa v poslednej dobe najviac hovorí o „gorjanoch“ (horaloch). Štúdium tohto javu v posledných rokoch pokročilo, ale vo verejnom priestore sa hovoria veci, ktoré zachádzajú ďaleko za výsledky podložené výskumom. Publicisti a aktivisti jeden cez druhého vysvetľujú, že *gorjanstvo* bolo najvýznamnejším hnutím odporu v celej východnej Európe. Presne ako pred nimi zbojníci a partizáni, aj toto hnutie zasahovalo „celú krajinu“. Tí, ktorí priznávajú, že *gorjanstvo* sa predsa len nikdy nestalo „masovým“, kladú zasa dôraz na jeho trvanie: „*Najdlhší ozbrojený odpor proti komunistickej vláde vo východnej Európe vyvíjali bulharskí gorjani, trval do roku 1954.*“³² V skutočnosti sa podobné prípady roztriešteného odporu v 50. rokoch vyskytovali na mnohých miestach východného bloku – od Albánska po Pobaltie. Všeobecne platí, že popri prikrášľovaní samotného *gorjanskeho hnutia* sa zásadne prejavuje slabé poznanie a pohrdavý postoj voči všetkým ostatným prejavom ozbrojeného odporu v komunistických krajinách. A tak sa prichádza k záveru, že sme síce ako národ pod komunizmom nielen najviac trpeli, ale sme proti nemu aj najviac bojovali, dokonca sme s tým prví začali – „*ešte na jeseň roku 1944*“. V skratke – medzi prejavmi odporu proti sovietskemu režimu v celej východnej Európe bolo *gorjanstvo* „*nielen prvým, ale aj najvytrvalejším a najdlhším*“.³³

³¹ MIGEVA, Vladimir. The Bulgarian Peasants' Resistance to Collectivization (1948 – 1958). In *Bulgarian Historical Review*, 1997, č. 1, s. 53-71.

³² ХРИСТОВ, Христо. *Бъдеще, зависимо от миналото* [CHRISTOV, Christo. *Budúcnosť, závislá od minulosti*]. In Държавна сигурност.com, 24. januára 2011, <http://desebg.com/2011-01-06-11-15-07/42-2011-01-24-10-29-49> (posledný náhľad 5. 5. 2014); porovnaj s ЗНЕПОЛСКИ, Ивайло (ed.) *НРБ от началото до края* [ZNEPOLSKI, Ivajlo (ed.) *BLR od začiatku do konca*]. София : Сиела/ИИБМ, 2011, s. 174.

³³ ГОРЧЕВА [GORČEVA] 2007.

K podobným záverom dochádzajú aj niektorí akademickí historici, no za pomoci sofistikovanejších metód. V minulosti komunistická historiografia zvykla nadhodnocovať počty partizánov, ale veľmi sa rozbiehala až pri „vyčísľovaní“ počtov ich podporovateľov, keďže v tomto prípade nebolo možné preveriť a spresniť uvádzané dáta. Podobným spôsobom sa z dnešných výskumov vyvodzuje pôsobivý, ale neoveriteľný a podľa mňa rozhodne nerealistický záver, že bolo „približne 7 000 oficiálne registrovaných gorjanov, pričom počet ich pomocníkov dosahoval počet prinajmenšom 40- až 50-tisíc ľudí“.³⁴ A potom sa celý dôraz presunie nielen na „relatívnu masovosť“, ale na „prekvapujúcu vytrvalosť ozbrojeného odporu“³⁵, ktorý „hoci sa nevydal na cestu otvorenej konfrontácie, (...) dosiahol pretrvanie masovej nespokojnosti v čase, teda niečo, čo výrazne radikálnejšie hnutia v Poľsku a v Litve napríklad nedokázali.“³⁶ Toto je len jeden z mnohých príkladov, keď sa síce akademické spracovania opierajú o široký faktografický materiál, no pri niektorých príznačných témach opakujú závery angažovanej publicistiky. V konečnom dôsledku sa v najnovších syntetických prácach udeľuje viac priestoru *gorjanom* než procesom pred Ľudovým súdom alebo nútenému pobulharčovaniu mien bulharských Turkov v rokoch 1984 – 1985.³⁷

V skutočnosti je toto „naše prvenstvo“ v boji proti komunistickému režimu novinkou len vzhľadom na skreslenie konkrétnych faktov, ale nie ako historiografická konštrukcia: veď si spomeňme, že my sme sa ako prví vrhali aj do „ozbrojeného boja proti fašizmu“ – rozhodli sme sa preň len dva dni po napadnutí Sovietskeho zväzu, ešte pred tým, než Kominternu rozoslala direktívu pre európske komunistické strany. Bulharsko bolo aj jediným štátom spomedzi spojencov Tretej ríše, v ktorom existovalo partizánske hnutie.

V rovnakom štýle, ale s väčším rozletom sa tvrdí, že: „Prvé povstania proti komunistickej vláde za železnou oponou vyvolali bulharskí roľníci v Kulskom okrese roku 1951, čo predchádzalo robotníckemu povstaniu v NDR roku 1953.“³⁸ Svojou logikou to dosť pripomína tvrdenia populárnej rumunskej historiografie z Ceaușescových čias, podľa ktorej Horea, Cloșca a Crișan so svojím roľníckym povstaním v Transylvánii roku 1784 predbehli o päť rokov Veľkú francúzsku revolúciu. No tu, samozrejme, bol bezprostredným vzorom bulharský príklad a cieľom bola opäť nepochybne národná prestíž – už v rokoch komunistického režimu sme sa okrem „prvého protifeudálneho povstania na svete“³⁹, a to dokonca „úspešného“, hrdili aj tým, že v Bulharsku vypuklo „prvé protifašistické

³⁴ ИВАНОВ, Мартин. Антикомунистическата въоръжена съпротива в България, 1944 – 1955 г. – обобщение на литературата [IVANOV, Martin. Protikomunistický ozbrojený odboj v Bulharsku 1944 – 1955 – bibliografický prehľad]. In СТОЯНОВ – ЛЕФТЕРОВ [STOJANOV – LEFTEROV] 2012, s. 115.

³⁵ СТОЯНОВ [STOJANOV] 2012, s. 25.

³⁶ ИВАНОВ [IVANOV] 2012, s. 115.

³⁷ ЗНЕПОЛСКИ [ZNEPOLSKI] 2011, s. 169-175.

³⁸ ХРИСТОВ [CHRISTOV] 2011.

³⁹ Myslí sa Ivajlovo povstanie proti Tatárom a proti Byzancii 1277 – 1278. Pozn. M. Z.

povstanie“ (v septembri 1923). Dnes už síce vieme, že vtedajší režim nebol presne „fašistický“ a udalosti zo septembra 1923 boli vopred naplánovanou kominternovskou provokáciou, dopredu odsúdenou na neúspech, ale to „nám“ nemôže zabrániť, aby sme boli zasa prví, tentoraz pri povstávaní proti komunistickej vláde.

Mimochodom, ešte pred objavom, že povstania v Kulskom okrese boli tie prvé protikomunistické v celej východnej Európe, sa ohnisko pozornosti sústredovalo na štrajk tabakových robotníkov v Plovdive dňa 4. mája 1953, ktorý bol „*prvým štrajkom na území východného bloku*.“⁴⁰ Ako sa toto tvrdenie dostalo do publikácií vydaných v cudzom jazyku, sa mi nepodarilo zistiť, ale pred časom sa ma jeden poľský kolega s neskrývanou iróniou vypytoval, či ten zmienený štrajk naozaj bol povstaním, porovnateľným s berlínskymi protestmi zo 17. júna 1953. Chcem povedať, že áno, popularizujeme tieto veci v zahraničí, ale mali by sme si uvedomovať, že odborníci tomu jednoducho neveria.

„Nenormalizujúcej“ verzii histórie nepostačuje, ak sa hovorí o unikátnych charakteristikách komunistického režimu, ale hľadajú sa možnosti, ako ho čo najplastickejšie ukázať ako najtemnejšie obdobie našich dejín. No a ak nemôžeme prikrášliť obdobie nasledujúce za ním, keďže z neho ešte máme nesprostredkované dojmy a čerstvé spomienky, treba úsilie obrátiť na časy pred nástupom komunizmu. A tak sa ukazuje, že Bulharsko pred druhou svetovou vojnou bolo „*najrozvinutejšou krajinou na Balkáne*“, koncom 30. rokov dosiahlo závideniahodné úspechy, urýchlene modernizovalo svoju ekonomiku vrátane poľnohospodárstva, malo európsku urbánnu kultúru, univerzity, vedcov a inteligenciu, závideniahodné demokratické tradície, ktoré sa prejavovali aj v oblasti cárskej samovlády pred vojnou a počas nej. Vo všeobecnosti to bolo jedno z období „*najvyšších úspechov bulharskej kultúry*“ a vtedajšie zákony a inštitúcie zodpovedali „*šstandardom európskeho štátneho zriadenia*.“⁴¹

Techniky využité pri vytváraní tohto výrazného kontrastu sú už známe – opis Bulharska „spred Deviateho“, „spred vojny“ alebo „z tridsiatych rokov“ svojim prikrášľovaním riadne pripomína kvalitne vytesaný bulharský stredovek spred osmanského vpádu, kde sa už len-len nezačala renesancia, no potom všetko prerušili nájazdníci, ktorí vyvraždili tradičné „*elity*“ (ako už bolo spomínané, komunisti tiež pozabíjali práve „*elitu národa*“, a „*národ pripravili o vodcov*“⁴²), zrúcali hrady, pevnosti a kláštory, spálili knihy a knižnice.

⁴⁰ МАРКОВ, Христо. Малко известен протест (стачка) на пловдивските тютюноработници от пролетта на 1953 г. [MARKOV, Christo. Málo známý protest (štrajk) plovdivských tabakových robotníkov na jar 1953] In СТОЯНОВ – ЛЕФТЕРОВ [STOJANOV – LEFTEROV] 2012, s. 174.

⁴¹ ЛУДЖЕВ, Димитър. Град на две епохи. История на обществените групи в българските градове в средата на XX век [LUDŽEV, Dimitr. Mesto v dvoch epochách. Dejiny spoločenských skupín v bulharských mestách v polovici 20 storočia.]. София : Св. Климент Охридски, 2005, s. 669.

⁴² БАДЖАКОВ, Момчил. Българското дисидентство с и без кавички [BADŽAKOV, Momčil. Bulharské disidentstvo s úvodzovkami a bez nich.]. In СТОЯНОВ – ЛЕФТЕРОВ [STOJANOV – LEFTEROV] 2012, s. 64.

Doterajšie výskumy ukázali, že na začiatku svojej existencie si komunistický režim osvojil a vedome adaptoval mnoho metód vládnutia spreď roku 1944. Prekvapivé v tomto kontexte je, že niektoré nové publikácie si nevšimajú alebo popierajú existenciu takýchto kontinuit, a to buď z nevšimavosti, alebo s cieľom zvýrazniť unikátnosť komunistického režimu. Tak napríklad administratívne prekážky kladené záujemcom o získanie trvalého pobytu v Sofii sa vraj začali odrazu zavádzať na jeseň 1944,⁴³ hoci v rozličných starších výskumoch sa upozorňovalo na paradox, že v začiatku stála vyhláška z júla 1942, ktorú nahradila ďalšia podrobnejšia v decembri 1943 a tá ostala po čiastočných zmenách v platnosti až do marca 1945 a potom februára 1947.⁴⁴ V akademickej publikácii by bolo korektné vziať do úvahy, že tieto „uholné kamene urbanistickej politiky režimu“ boli súčasťou tvorivo osvojeného dedičstva po predchádzajúcej vláde.

Ďalší podobný príklad nám ponúka téma diskriminácie uchádzačov o univerzitné štúdium na základe politických dôvodov. Podľa najnovších výkladov „v dejinách bulharského vysokoškolského vzdelania niet okrem čias komunistického režimu iného takého obdobia, keď by sa hodnotenie politickej spoľahlivosti kandidáta využívalo ako kritérium na reguláciu prístupu k vysokoškolskému vzdelaniu“, a na rozdiel od represívnych opatrení v predchádzajúcom období „potvrdenka od Vlasteneckého frontu bola podmienkou už na vstup na vysokú školu.“⁴⁵ Archívne dokumenty nás však nútia toto tvrdenie korigovať – ukazujú totiž, že na jeseň 1943 sa vyžadovalo „od miestnych orgánov“, aby zbierali „svedectvá o nespoľahlivosti mládeže“ ako spomedzi súčasných, tak aj budúcich študentov na rok 1943/44, a to s tým cieľom, aby sa títo „neprijímali na univerzitu a iné vysoké školy“.⁴⁶ Je pravdou, že noví komunistickí činitelia si v mnohých záležitostiach brali príklad zo Sovietskeho zväzu, ale dosť skúseností s takzvanými „osvedčeniami“, „potvrdenkami“, „posudkami“ alebo „svedectvami o spoľahlivosti“⁴⁷ mali aj na rodnej hrude. Ako zvyčajne sa kon-

⁴³ ГРУЕВ, Михаил. Демографски тенденции и процеси в България в годините след Втората световна война [GRUEV, Michail. Demografické tendencie a procesy v Bulharsku v rokoch po druhej svetovej vojne]. In ЗНЕПОЛСКИ [ZNEPOLSKI] 2009, s. 386.

⁴⁴ Наредба за предотвратяване на жилищната криза в София [Vyhláška o zabránení bytovej kríze v Sofii.] In *Държавен вестник* [Zbierka zákonov], č. 152 z 14. júla 1942; Наредба за временно облекчение на жилищната криза и за запазване общественото спокойствие и сигурност в София [Vyhláška o dočasnóm odľahčení bytovej krízy a o zabezpečení verejného pokoja a bezpečnosti v Sofii]. In *Държавен вестник*, č. 282 z 13. decembra 1943. Zmeny a doplnky v *Държавен вестник*, č. 59 a 66 z 14. a 22. marca 1945 a č. 33 z 11. februára 1947.

⁴⁵ БОЯДЖИЕВА [BOJADŽIEVA] 2010, s. 116-117.

⁴⁶ Писмо от главния секретар на Министерство на просвещението до главния секретар на Министерство на вътрешните работи и народното здраве [List vedúceho tajomníka Ministerstva osvety vedúcemu tajomníkovi Ministerstva vnútorných záležitostí a národného zdravia], č. 14214/6. septembra 1943, Централен Държавен Архив [Centrálny štátny archív], fond 264-к, inv. č. 7, 57, list 14.

⁴⁷ V kontexte kontinuit medzi dvoma režimami sa „potvrdenia o spoľahlivosti“ pred 1944 spomínajú aj v texte Rumena Avramova.

tinuita prejavovala aj na jazykovej úrovni: „potvrdenka“ od Vlasteneckého frontu sa veľmi často označovala ako „osvedčenie“ alebo „svedectvo o (občianskej) spoľahlivosti“.⁴⁸

Zachoval sa i starý zvyk projektovať aktuálne politické pozície do vzdialenej minulosti. Platí to predovšetkým pre vzťahy s Ruskom, pri ktorých bulharská komunistická historiografia dotovala vzájomnú družbu do 10. storočia, a dnes sa ukazuje, že presne odvtedy sa datuje aj začiatok jeho dobytvačných plánov voči nám; a najspoľahlivejší spôsob dištancovania sa od Ruska poskytuje verzia, podľa ktorej ani my sami vlastne vôbec nie sme Slovania, ani náš jazyk nie je slovanský (vid' Plamen Cvetkov). V tomto duchu sa podporujú sympatie k antikomunistom z medzivojnového obdobia a ku všelijakým „pravicovým“ a „konzervatívnym“ postavám a organizáciám až do 19. storočia a za správnych vlastencov sa považujú len rusofóbi; známy problém tu spôsobuje fakt, že v tom čase práve mnohí z „konzervatívcov“ boli zarytými rusofilmi.

Pri prezentácii obdobia nasledujúceho po páde komunistického režimu sa dnes, keď už nadšenie ustúpilo a vystriedalo ho rozčarovanie, nehľadá vysvetlenie pre ťažkosti, zlyhania a nedostatočný pokrok v samotnej transformácii, ale v pretrvávajúcom dedičstve komunizmu. Avšak tu treba, aby sme sa pri analýze reálnych následných problémov vyhýbali preberaniu hlboko zautomatizovaných kliše, akým je to o „*piatich storočiach tureckého jarma*“, slúžiace ako trvalé ospravedlnenie najrôznejších známok zaostalosti.

Sklon k absolutizovaniu sa presadzuje aj do historiografie o bulharskom komunizme – práve on ostal najnepreskúmanejší v celej východnej Európe, Bulharsko ako „jediné“ ostalo bez „Ústavu národnej pamäti“. Šíria sa i konšpiračné teórie, že komunistické elity sabotujú napísanie objektívnej histórie komunistického režimu, čoho výsledkom je „mlčanie o komunizme“. V novom rúchu sa objavujú i podozrenia voči samotným historikom, že sú konjunkturalistickí, závislí, politicky angažovaní, podliehajú cudzím vplyvom atď. Problém je, že medzičasom si už celý rad extrémnych generalizácií získal popularitu (o „desiatkach/stovkách tisícok zabitých“, o „genocíde“, o „masovom odboji“), a keďže tieto sa v prácach odborníkov nevyskytujú, spôsobuje to ešte silnejšie podozrenie z „utajovania pravdy“.

Nadšené „antikomunistické dejiny komunizmu“ teda podozrivo často začínajú pripomínať staršie písanky o „tureckom jarme“ a „fašizme“. Tento nepríjemný jav nie je len otázkou politickej zaujatosti, ale skôr dôsledkom spôsobu myslenia o minulosti. A práve hotové kognitívne konštrukcie sú tým, čo chcem problematizovať. Pritom podobný proces „nenormalizovania“ komunizmov vidno i v ďalších východoeurópskych krajinách, keďže všade sa nájdu ľudia, ktorí horlivo vysvetľujú, že práve u nich bol komunizmus najkru-

⁴⁸ БОЯДЖИЕВА [BOJADŽIEVA] 2010, s. 106 – 108.

tejší (Albánsko, Rumunsko), práve tí ich komunisti boli najväčší zradcovia (Rumunsko, Maďarsko).

Problém s hotovými klišé sa prejavuje aj na lexikálnej úrovni. V tejto súvislosti je dobrým príkladom Georgi Dimitrov, ktorý pochádzal z protestantskej rodiny, a zdá sa, že vypočuté kázne v jeho pamäti zanechali silné stopy. Možno práve preto (a nie len na základe smerníc od nedouka z pravoslávneho seminára Josipa Stalina) v jeho vyhláseniach nachádzame dost' skrytých biblických citátov, ako napríklad často opakované „Kto nepracuje, nech neje“, čo dnes mnohí považujú za „komunistické heslo“, no v skutočnosti pochádza z Druhého listu sv. apoštola Pavla k Solúnčanom (2 Sol. 3:10). Aktuálnou otázkou je teda aj vzdelanie získané v komunistickom vzdelávacom systéme a spôsob, ako naučené teraz recyklujeme s úplne inými cieľmi. Konečným výsledkom potom je, že dnes sa rozvíja antikomunistický folklór, ktorý je svojou formou veľmi blízky tomu, čo nám tlačili do hlavy pred rokom 1989.

Netreba podceňovať silu indoktrinácie v komunistickom období, ktorá zd'aleka nezasaňovala len samotných „komunistov“. Úmyselne tu vynechám tému výrazného výskytu bývalých členov Bulharskej komunistickej strany (ďalej BKP), spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti a učiteľov ideologických disciplín medzi dnešnými „nenormalizátormi“ komunizmu. Bol by to efektný argument a ich podiel robí tento fenomén ešte dráždivejším, ale tu ide o hlbší problém. Nepoukazujem naň so zlomysel'nosťou – všetci v sebe nesieme nánosy z minulosti, ktorých si nie sme vždy vedomí. Z tohto hľadiska sa zdá byť dobrým nápadom, že za okrúhly stôl bol pozvaný aj psychiater (Dr. Nikolaj Michajlov), hoci jedným sedením asi nemožno dosiahnuť terapeutický efekt.

Mnoho paralel sa robí nielen nevedome, ale zámerne: Želju Želev⁴⁹ vysvetľoval komunistický režim prostredníctvom na svoju dobu nápaditej analógie s fašizmom, u Nikolaja Genčeva⁵⁰ nachádzame zničujúce hodnotenia Osmanskej ríše, ktoré alegoricky cielili na Sovietsky zväz a/alebo Rusko. Videli sme, že mnohé porovnania sa robia cieľavedome a neskrývane. Samozrejme, že využívanie dobou osvedčených a publiku známych obrazov iste pomáha rýchlo a efektívne upútať pozornosť a získať si súhlas. V realite ale prenikanie tohto myšlienkového nástroja do výskumu súbežne znižuje jeho poznávaciu hodnotu a zvyšuje jeho zraniteľnosť, robiac z neho len pokus o „odpoved“ na prokomunistické písanky. Ešte nevhodnejšie by bolo snažiť sa prostredníctvom takýchto bájok pôsobiť na verejnú mienku a mladšiu generáciu, pretože to odradí práve tých z nich, ktorí sú schopní kritického myslenia. Zverejňovanie skutočností o komunistickom režime by sa nemalo zvrhávať na doktrinársku a propagandistickú záležitosť.

⁴⁹ Želju Želev (nar. 1935), filozof, disident a politik, bulharský prezident v rokoch 1990 – 1997. Pozn. M. Z.

⁵⁰ Nikolaj Genčev (1931 – 2000), historik, azda najpopulárnejší v období pred pádom komunistického režimu a v prvých rokoch po ňom. Pozn. M. Z.

No problémy sa neobmedzujú len na svet ideí a o výskume komunistického režimu nemožno hovoriť bez toho, aby sme zväžili – povedané jeho vlastným slovníkom – „organizačno- kádrové otázky“. Práve tie tvoria kostru, ktorá je oporou pre „kánonické verzie“. Mám na mysli v našom prostredí jasne vyhranené delenie bádateľov na základe politického kľúča – vedecké projekty, podujatia a publikácie sa delia na pro- a protikomunistické. Všetkým nám je jasné aj to, z akých kruhov vyšla pôvodná iniciatíva usporiadať tento okrúhly stôl a vydať následnú publikáciu. Niekoľkým ľuďom spomedzi organizátorov som navrhoval, aby pozvali aspoň nejakých ľudí „z druhej strany“. Nie preto, že by som s nimi osobne sympatizoval, ale pretože si myslím, že nie je užitočné hrať zápas na jednu bránku, a najmä preto, že segregácia podľa politického kľúča má negatívne následky na prostredie, v ktorom sami pracujeme.

Predovšetkým však celé vytváranie uzavretého antikomunistického okruhu autorov, separátne projekty a podujatia vedú aj k ďalšej konsolidácii a ideologickému kôrnateniu samostatne jestvujúceho prokomunistického kruhu historikov a vôbec autorov píšucich o socializme. Na vlastné oči vidíme, ako v posledných rokoch projekty na písanie dejín komunizmu z pohľadu „antikomunistického“, alebo ako sa už elegantnejšie vraví „z liberálneho hľadiska“, s pôvodným cieľom poskytnúť vyargumentovanú odpoveď na prokomunistický diskurz, v skutočnosti pôsobia ako ďalší impulz jeho rozvoja a niektoré svojou nemotornosťou slúžia aj na jeho legitimizáciu.

Súčasný výskumy obdobia komunistického režimu sa akosi prirodzene posúvajú (alebo sú tlačené) do politicky vytýčených kol'ají. Obe strany hľadajú dôkazy a príklady pre svoje vlastné tézy a v pestrej palete svedectiev a dokumentov ich aj ľahko nachádzajú. Vyberajú si spomedzi nich spôsobom, ktorý ich dovedie k jasnému a názornému výsledku. Takýto spôsob je však vzdialený od štandardov vedeckej práce a obraz, ku ktorému pomocou neho dospejú, má zase málo spoločného s historickou realitou. A to v situácii, keď po roku 1989 a najmä po „archivárskej revolúcii“ výskumy komunistického obdobia ako celku sľubovali práve toto. Bolo síce mnoho nánosov z minulosti, ale vyvíjalo sa aj dosť úsilia na ich prekonanie.

V podmienkach politizácie zaujímajú v samotnom protikomunistickom okruhu bádateľov všetky podstatnejšie pozície samozvaní strážcovia ideologickej správnosti interpretácií, a niektorí z nich nás dokonca začínajú poučovať, čo a ako máme písať, obviňujú nás z nedostatočnej kritickosti, „revizionizmu“ a „objektivismu“.⁵¹ Mimočodom, aj toto správanie je do veľkej miery plodom reflexov získaných v minulosti. Namiesto aby sme viedli slobodné diskusie, sklzáme do režimu boja s vonkajšími a potom aj vnútornými nepriateľmi, do sebaotvrdzovania a sebaobranu.

⁵¹ Pri okrúhlym stole podobné interpretácie ponúkal Ivajlo Znepolski. Citované podľa ГЕОРГИЕВА [GEORGIEVA] 2011.

A nakoniec – v podmienkach vlastného ohrozenia sa tento antikomunistický („liberálny“) kruh stáva všežravým a napriek už nadobudnutému odstupu od roku 1989 rozhovory o komunizme stále ostávajú platformou pre emocionálne alebo politicky motivovaných ľudí, ktorí nemajú za sebou žiadne špeciálne hlbšie výskumy, ale chcú sa len podeliť o svoje osobné ľudské postoje, neraz aj drámy. Súbežne s tým prebieha nábor priaznivcov všetkého druhu, často úprimne oddaných mytologizácii iných období bulharských dejín, respektíve – ochotných popierať iné zločiny. A tak potom môžeme sledovať prejavy kritické voči komunizmu vo vystúpeniach kolegov v televíznych reláciách, ako „*Všetci Bulhari spolu*“ a „*Hodina o Bulharsku*“⁵², boje za zrušenie komunistických pamätníkov (mauzóleum, pamätník sovietskej armáde) sprevádzané návrhmi vybudovať na ich mieste pamätník hoci chánovi Asparuchovi (a ten, som ochotný sa staviť, by mal jasne vykreslené „indoeurópske črty“);⁵³ bulharskí europoslanci pripomínajú obeť teroru z roku 1944, ale neohrabane sa snažia zatušovať spôsoby, akými vládla bulharská administrácia v Trácii a Macedónii jeden-dva roky predtým.

Zostáva zamyslieť sa nad tým, ako by sa dali nájsť riešenia na vyššie uvedené problémy. Predovšetkým si myslím, že pokusom o zľahčovanie zločinov komunistického režimu nemožno presvedčivo čeliť ich zveličovaním. Nič nedosiahneme tým, ak namiesto o tisícoch budeme hovoriť o „desiatkach a stovkách tisíc zabitých“, lebo to jednoducho nemôžeme preukázať. Ani vplyv dlhodobých globálnych procesov nemôžeme zval'ovať na „fašizmus“, „komunizmus“, „transformáciu“ a negatívne ich hodnotiť len preto, že prebehli počas toho politického režimu, ktorý kritizujeme. Prokomunistickému šarlatánstvu by sme nemali vzdorovať protikomunistickým šarlatánstvom, ani šarlatánstvom „z liberálneho hľadiska“. Koniec koncov, to, aké zločiny páchal a aké nedostatky mal bývalý režim, vidno aj z nezaujatých výskumov. Uvádzam to len z úcty k pravde, ale mohlo by sa dodať aj to, že démonizovanie komunizmu ženie vodu na mlyn tým, ktorí ho chcú rehabilitovať. Bolo by dobré, ak by sme sa oslobodili aj od detinského zvyku pretláčať Bulharsko na prvé miesto v najrôznejších rebríčkoch východoeurópskych komunistických režimov podľa ich krutosti, servilnosti, hrdinského odporu a pod.

Obmedzenú užitočnosť má i odsudzovanie komunistického režimu prostredníctvom zákonov alebo politických deklarácií. Je príznačným faktom, že také majú aj v európskych inštitúciách, aj u nás, a účinok necítiť. A práve preto sa predkladajú ďalšie návrhy na nové a nové podobné návrhy. S opatrnosťou treba pristupovať k otázke učebníc dejepisu; ako obzvlášť zavádzajúca myšlienka sa mi zdá nápad založiť ich na odsudzovaní komunistického režimu a jeho zločinov namiesto na jeho poznávaní, aby sa uprednostňovalo

⁵² Spomedzi účastníkov okrúhleho stola mám na mysli účasť Lăčezara Stojanova, Michaila Grueva a ďalších.

⁵³ Chán Asparuch (asi 640 – 701), vodca kmeňového zväzu polo-nomádskych turkických Bulharov, je považovaný za zakladateľa a prvého vládcu Prvej bulharskej ríše (681 – 1018). Pozn. M. Z.

jeho „*morálne hodnotenie pred hojnosťou faktov*“.⁵⁴ Súhlasím, že treba ustúpiť od samoučelného prepchávania učebníc faktografiou, ale nie tak, že prepneme do režimu rozdávania morálnych hodnotení. To by aj ako metóda vyučovania bolo katastrofálne. Verí snád' niekto, že sa dá učebný materiál organizovať okolo axiomatických tvrdení ako „*komunizmus je zlo, absolútne zlo*“ (Cočo Bojadžiev) a potom žiakov skúšať, či si to zapamätali? Pravda je, že tento prístup bol tiež už svojho času aplikovaný na „fašizmus“, no racionálne vzaté, je to, akoby sa na matematike učili len výsledky matematických úloh. Je veľký rozdiel medzi provokovaním verejnosti „neznámymi faktami“ a „nepohodlnými pravdami“ a presadzovaním „morálnych hodnotení“ prostredníctvom zákonov, médií a učebných osnov.

Isté vnútorné protirečenie obsahuje aj redukcia komunistického obdobia do jednej súvislej čiernej rozprávky a následné vyplakávanie, že sa vôbec v školách nevyučuje. Jednoducho v schéme, podľa ktorej sa zvyčajne národné dejiny vyučujú, teda chronologická línia „storočí temna“ pod Byzanciou (11. – 12. storočie) a za tým pod osmanskou nadvládou (15. – 16./17. storočie, do „Obrodenia“), zaberá druhá polovica 20. storočia príliš krátky úsek. Učebný materiál sa uspokojuje so zhusteným opisom ťažkého života ľudu a odporu proti nadvláde. Potom sa nevyhnutne nejako podobne vykladá aj komunistické obdobie. Na druhej strane, najnovším obdobím sa nezaobrá ani žiadna romantizujúca národná historiografia – nie tam je jej sila.

Treba tiež vziať do úvahy, že úmyselné deformovanie obrazu obdobia komunizmu nesúvisí len s politickými preferenciami, ale aj s osobnými záujmami množstva stále vplyvných ľudí. To sa týka aj mnohých, ktorí sa dnes považujú za antikomunistov a pre ktorých je odsudzovanie režimu z princípu spojené s praxou normalizovania nepohodlných súčastí vlastného životopisu a/alebo rodinnej histórie. Najzreteľnejším príkladom je, ako sa bývalí členovia BKP chvália, že neboli „fízli“, a verejne známi spolupracovníci Štátnej bezpečnosti argumentujú, že „nikdy“ neboli zväzáckymi funkcionármi a členmi komunistickej strany. Vo všeobecnosti to vo väčšine prípadov nie je podnetom na normalizovanie komunizmu celkovo, ale na zakrývanie jeho starostlivo vybraných prvkov, a to zo strany veľkých skupín ľudí nielen z konzervatívneho protikomunistického prostredia.

Odpoveďou na túto širokú škálu „normalizovania“ a zakrývania rozličných faktov nemôže byť jednorazová politická alebo mediálna akcia ani zákony zakazujúce popieranie alebo zamlčovanie jeho zločinov. Príklad zo západoeurópskych krajín okrem toho ukázal, že nezávisle od jasného a oficiálneho konsenzu pri odsudzovaní fašizmu (Nemeccko/Rakúsko) a kolaborácie (Francúzsko) sa začalo o mnohých nepohodlných veciach

⁵⁴ V diskusiách pri okrúhlom stole tento názor zastávali Michail Gruev, Daniel Vačkov a ďalší.

hovoríť až s odstupom niekoľkých dekád, potom ako zodpovedné postavy stratili politický a spoločenský vplyv. To neznamená, že by bolo poukázanie na temné body automaticky zabezpečené – naopak, plynutie času samo o sebe nie je nijakou garanciou a vymieranie svedkov vytvára vynikajúce prostredie na rozkvet ešte pestrejších a od reality úplne odtrhnutých mýtov. Treba preto konať a otázka je ako.

Domnievam sa, že prínosná by bola práve čo najširšia informovanosť o predmetnom období v jeho najrôznejších prejavoch a rozmeroch, ako aj výskumy a prezentácie mechanizmov jeho pôsobenia, ktoré nie sú vždy zrejmé ani tým, ktorí ho osobne zažili. Je zrejmé, že dosiahnutie takejto informovanosti sa nedá dosiahnuť úmorným opakovaním už známych „právd“, „faktov“ a „hodnotení“, ale novými a podľa možnosti presvedčivými výskumami a výstupmi v tom najširšom zmysle slova – od archívnych bádání po dokumentárne filmy. Ide o trvalý a dialogický proces a nie o jednosmerné oboznamovanie „širokej verejnosti“ so svojimi najviac (samo)vychválenými dielami. V rámci takéhoto dialógu sa aj sami stretávame s „*neznámymi faktami*“ a „*nepohodlnými skutočnosťami*“ a bolo by dobré, ak by sa nám podarilo reagovať otvorene a pozitívne. Nepotrebujeme vynášanie rozsudkov, ale lepšie poznanie komunistickej minulosti, čím by sa obmedzila možnosť tak jej idealizácie, ako i démonizovania. Pochopiteľne, nemôžeme zmeniť nostalgické názory širokých vrstiev ani narušiť sklon zainteresovaných ľudí presadzovať svoje upravené životopisy, ale poďme sa aspoň pokúsiť ponúknuť čo najadekvátnejšie odpovede tým, ktorí prejavujú skutočný záujem.

Ako by taká dialogickosť mohla vyzerať: ak ide o otázku cien chleba a mlieka, malo by sa reagovať na to, na čo sa ľudia pýtajú, a neuhýbať do mravoučných rečí štýlom „*Sloboda, Sancho...*“.⁵⁵ Lebo ak na v podstate naivné „chlieb stál pár stotiniiek“ budeme ďalej odpovedať „áno, ale boli koncentráky“, ľudia si z toho vyvodí záver, že založenie koncentrákov je nevyhnutnou a dostatočnou podmienkou na pokles cien tovarov dennej spotreby. Takže, ak máme pred otázkami o bezplatnom vzdelávaní a zdravotnej starostlivosti, lacného chleba a plnej zamestnanosti uhýbať, je lepšie ani sa do toho nepúšťať. Tiež sa netreba uspokojovať s jedným stále doplňovaným zoznamom „zločinov komunizmu“ (ktorý by obstál aj pri doplnení zoznamu „sociálnych výdobytkov“ daného obdobia), ale skúsme sa vyznať v celkovom obraze, ktorý by bez otrasu vydržal aj doplnenie o všetky tieto elementy, ktoré dnes vyvolávajú nostalgiu a s tým súvisiace otázky. Tento celkový obraz nám potom aj sám ukáže, aká bola odvrátená strana „výdobytkov socializmu,“ ako boli nízke ceny na vybrané tovary pevne zviazané s nedostatkom a nízkou kvalitou, ako celý rad sociálnych výdobytkov a istôt priamo súvisel s obmedzovaním dôležitých práv. Ukáže sa, že relatívny blahobyt za socializmu patrí do obdobia výrazného hospodárske-

⁵⁵ „*Sloboda, Sancho, je jedným z najväčších darov, aké nebesá poskytlí ľudstvu...*“ Cervantes *Don Quijote*, časť II. kap. 58. Pozn. M. Z.

ho rastu v celosvetovom meradle, ktorý v iných podmienkach prinášal ešte väčší blahobyt. Ukáže sa, do akej miery – nevravím, že úplne, ale do akej miery – korenila mizéria obdobia transformácie už v zavrhnutom dedičstve, a že v skutočnosti mnohé zo znakov krízy sa prejavovali už pred začiatkom transformácie, čo potvrdzoval celý rad závažných ukazovateľov hospodárskeho a sociálneho rozvoja dávno pred rokom 1989.

Súbežne s tým stojí pred nami veľká otázka, ako to všetko vpísať do myslenia o komunistickom režime a do premýšľania o minulosti všeobecne. Nemôžeme hovoriť o demytologizácii komunistického obdobia bez toho, aby sme demytologizovali históriu ako celok, už odkedy je písaná v národno-romantickom duchu až po posledné dodatočné obohatenie tohto žánru o pochybné príspevky typu produkcie *TangraTanNakRa*.⁵⁶ Nezaujaté hodnotenie komunizmu je možné len ako súčasť nezaujatého hodnotenia minulosti v celku, v inom prípade by šlo len o vyjadrenie nenávisťného postoja voči konkrétnej vláde a ľuďom, čo nemôže mať zvláštnu poznávaciu hodnotu. Ak si vezmeme ako príklad učebnice dejepisu, bolo by úplne umelé a nepresvedčivé v jednej a tej istej knihe po 400 stranách presladeného výkladu o našej minulej veľkosti a hrdinstve prilepiť 50 strán textu principiálne kriticky odsudzujúceho „fašizmus“, „komunizmus“ a „totalitarizmus“. To nebude fungovať.

Máme tu aj konkrétnejšie príčiny, pre ktoré nemožno obmedziť kritický a informovaný výklad na obdobie komunistického režimu separátne od kritickej analýzy o trochu dávnejšej minulosti. Na jednej strane nie je príliš presvedčivé a je určite nekorektné hovoriť o násilí, nedostatku občianskych slobôd a administratívnych obmedzeniach za komunistického režimu bez toho, aby sa prihliadalo k podobným javom z obdobia, ktoré mu priamo predchádzalo. Na druhej strane problém nie je len v reflexii uplatňovania násilia z rôznych strán v jednom obrovskom konflikte, ale i v množstve prejavov kontinuity. Hoci sa komunistický režim presadil aj vďaka rozhodnému zásahu vonkajších síl, zrecykloval sa a prejavil sa ako dobré prostredie na šírenie mnohých už utvrdených myšlienkových názorov a mocenských praxí bulharského cárstva z obdobia tzv. nestraničského režimu (1934 – 1944). Tak napríklad komunistická propaganda prevzala mnohé z myšlienok nacionalizmu, autoritarizmu a fašizmu – ako úsilie o úplnú národnú jednotu (zväzky prútov – doslovné odkazy na fascio, oslavovanie chána Kubrata; kult národného obrodovania) a politicky motivované vzývanie bulharskej „svojbytnosti“ a tradícií. Nemohli by sme kriticky analyzovať samotný komunistický režim, kým nebudeme robiť to isté s tým, čo sám zdedil z minulosti. V opačnom prípade ešte dlho budeme svedkami paradoxov, keď ľudia nenávidia komunizmus a pritom veria v mnohé prv-

⁵⁶ Тангра-ТанНакРа je sofijské vydavateľstvo, ktoré za svoje ciele považuje „vzkriesiť pravdu o historickom mieste a význame Bulharov vo svetovej civilizácii a kultúre“, „informovať svetovú verejnosť o mieste, role a význame civilizácie starovekých Bulharov“ a pod. Pozn. M. Z.

ky jeho vlastnej propagandy, schvaľujú politiku Todora Živkova v macedónskej otázke alebo sa im pozdávajú diela ako *Čas lúčenia*.⁵⁷

Stručne povedané – ak sa chceme vyrovnat' s „prízrakmi komunizmu“, reálne to môžeme urobiť len ako súčasť vyrovnávania sa s „prízrakmi minulosti“ vo všeobecnosti, bez ich rozdeľovania na „naše“ a „vaše“.

Koniec koncov, ako neprijateľnú recidívu treba vnímať nie samotné prokomunistické názory a texty, ale všeobecne politickú zaujatosť pri myslení o minulosti a jej interpretovaní. Nemenej vážnym problémom je recyklovanie explanačných modelov, intenzívne využívaných samotnou komunistickou historiografiou (a aj ďalšími pred ňou), pre nové ciele. Veď nakoniec aj tendencie využívať hotové explanačné schémy a didaktické vyžadovanie jediných „správnych“ odpovedí sú práve reflexmi osvojenými z minulosti. Domnievam sa, že pokiaľ sa zaoberáme vedeckou prácou, riešením by bolo, aby sme ju vykonávali naozaj s očakávaním, že nájdeme aj neznáme veci, ktoré nás samých môžu prekvapiť. Aby sme sa pri tejto práci oslobodili od vlastnej politickej angažovanosti a v sporoch aby sme sa opierali výlučne o akademické kritériá v otvorenom, pluralistickom prostredí. To nám zasa potom umožní, aby sme perspektívne mali normálnejšie učebnice dejepisu, aj to, aby sme marginalizovali šarlatánov a politicky angažovaných dejepiscov všetkých odtieňov.

Cituj:

VEZENKOV, Alexander. O nenormalizovaní komunizmu. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 1, s. 104-126. ISSN 1337-6861.

...

Alexander Vezekov, PhD., študoval na *Sofijskej univerzite Sv. Klimenta Ochridského* (MA, 1995), *Central European University* v Budapešti (MA, 1998) a *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* v Paríži (DEA, 2000); titul PhD. z histórie obhájil na *Sofijskej univerzite Sv. Klimenta Ochridského* (2001). Medzi jeho hlavné výskumné témy patria urbánne dejiny 19. a 20. storočia, dejiny inštitúcií komunistických režimov a rôzne aspekty dejín tanzimatského obdobia Otomanskej ríše. Je autorom kníh: *Властовите структури на Българската комунистическа партия, 1944 – 1989* [Mocenské štruktúry Bulharskej komunistickej strany 1944 – 1989]. Sofia 2008; a *9 септември 1944 г.* [9. september 1944.]. Sofia 2014; k danej téme publikoval okrem iných aj štúdie: „From National Leaders to Politicians: the Head-of-State Institution in Southeast European Post-Communist Countries (1989 – 2004)“. In *CAS Working Paper Series* No. 2/2009: http://www.cas.bg/en/working_paper_series/roles-identities-and-hybrids-171.html; „Histoire de l'État ou Histoire du Parti: l'historiographie bulgare sur le régime communiste“, In *Divinatio*, 2008, roč. 27, s. 33 – 44; „Das Projekt und der Skandal "Batak.“ In *Südosteuropa*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 250 – 272; a „Marriage of Convenience or Mutual Attraction? Communism and Nationalism in the Balkans.“ (co-author Tchavdar Marinov) In DASKALOV, R – MISHKOVA, D (eds.) *Entangled Histories of the Balkans. 2 : Transfers of Political Ideologies and Institutions*. Leiden, 2014, s. 469 – 555.
Kontakt: avezenkov@hotmail.com

⁵⁷ *Čas lúčenia* je román Antona Dončeva, napísaný na politickú objednávku; islamizácia Bulharov bola podľa neho výlučne dôsledkom brutálneho nátlaku a donucovania zo strany Osmanov. Pozn. M. Z.